

Mümeyyiz Çocuk Dergisinde (1869-1870) İdeal ve Gerçek Çocukluk*

Ideal and Real Childhood In the Mumayyiz Children's Periodical (1869-1870)

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

Haurullah Kahya

Yıldız Teknik Üniversitesi
hkahya@yildiz.edu.tr

Başvuru / Submitted:

1 Ekim 2023

Kabul / Accepted:

2 Kasım 2023

DOI: [10.21021/osmed.1369647](https://doi.org/10.21021/osmed.1369647)

Atıf/Citation:

Kahya, H. 'Mümeyyiz Çocuk Dergisi'nde (1869-1870) İdeal ve Gerçek Çocukluk', Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 23 (2024): 1-20.

Benzerlik / Similarity: 12

Öz

Dünyada çocukluk çalışmalarının büyük çoğunluğu Batı toplumları ekseninde yürütülmüştür. Osmanlı toplumundaki çocukluk kavramı üzerinde fazla çalışma yapılmamıştır. Alandaki boşluğu doldurmak için bu çalışma, Arap harfli ilk Türkçe çocuk dergisi *Mümeyyiz* (1869-1870) ekseninde ideal ve gerçek çocukluk kavramını ortaya koymak üzere yürütülmüştür. Dergideki çocukluk anlayışının ortaya konmasında övgü ve yergi kriterleri ölçü alınmıştır. Buna göre *Mümeyyiz* çocuk dergisinde ideal çocuğun İslâm dini açısından dindar, bilgili, erdemli ve çalışkan; padişaha, ebeveyne ve öğretmene karşı itaatkâr olması beklenir. İdeal çocuk cömert, dürüst, kanaatkâr, iyiliksever gibi başka olumlu evrensel değerlere de sahip olmalıdır. Buna mukabil dergide gerçek çocuk ev, okul ve sokak ortamlarında davranış bozukluğu sergileyen, güdülenme ve eğitim kazanımları açısından eksiklikler gösteren birey olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte dergide bilgi ve beceri bakımından gelişmiş, davranış bakımından olgun ve eğitilmiş gerçek çocuklardan örnek vak'alar çerçevesinde söz edildiği de tespit edilmiştir. Bu çalışma, son dönem Osmanlı çocukluk algısının tam anlamıyla ortaya konabilmesi için döneme ilişkin diğer önemli kaynakların da incelenmesini önermektedir.

Anahtar kelimeler: çocukluk, Tanzimat dönemi, *Mümeyyiz*, çocuk dergisi, 19. yüzyıl Osmanlı toplumu.

Abstract

The majority of childhood studies worldwide have predominantly focused on Western societies. However, there is a need for further research on the concept of childhood in Eastern societies, particularly within the context of Ottoman society. To address this gap in the field, the study aims to elucidate the concept of childhood through the analysis of the first Turkish children's magazine in Arabic script, *Mumayyiz* (1869-1870). Criteria of praise and criticism have been employed to reveal the understanding of childhood in the magazine. Accordingly, the ideal childhood in *Mumayyiz* is envisioned as being devout, knowledgeable, virtuous, and hardworking within the framework of the Islamic religion. Moreover, the ideal child is expected to obey the sultan, parents, and teachers and possess other universal positive qualities such as generosity, honesty, contentment, and kindness. In contrast, a generally prevalent notion of real childhood involves individuals displaying behavioral disorders at home, school, and in public spaces, coupled with deficiencies in motivation and educational achievements. However, some children exhibit advanced knowledge and skills, behavioral maturity, and education. Acknowledging that a single source may not capture the overall picture, the study suggests exploring other significant documents from the late Ottoman period to comprehensively delineate the understanding of childhood during that era.

Keywords: childhood, Tanzimat period, *Mumayyiz*, children's magazine, 19th century Ottoman society

Giriş

1940'larda antropologlar, 1960'lardan sonra ise diğer sosyal bilimciler cinsiyet ve aile araştırmalarının bir parçası olarak çocukluk kavramı üzerine çalışmalarını artırmışlardır. Ancak bu çalışmalar merkezlerine genellikle Batı toplumlarını almışlardır. Batı medeniyeti dışındaki toplumlar ve özelde Osmanlı toplumundaki çocukluk kavramına yönelik çalışmalar nispeten daha azdır. Başka bir deyişle İslam dünyasında, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda çocukluk üzerine araştırmalar sınırlıdır ve bu çalışmalar çocukluk kavramı üzerinden genelleme yapma eğilimindedir. Bu durum, Osmanlı coğrafyasında tek bir çocukluk kavramı varmış gibi bir algı yaratmaktadır. Hâlbuki çok geniş bir coğrafyada yüzyıllarca hüküm sürmüş ve farklı dil, din ve etnik özelliklere sahip milletlerden oluşmuş Osmanlı İmparatorluğu'nda tek tip bir çocuk kavramından bahsetmek doğru olmayacaktır.¹ Dolayısıyla Osmanlı toplumundaki çocukluk anlayışını kavrayabilmek için birçok çalışmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Literatüre bakıldığında Osmanlı Dönemi çocukluk kavramını ele alan bazı çalışmalara rastlansa da daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır. Yapılan az sayıdaki çalışmaların bazılarının Osmanlı toplumunda çocuk evlilikleri, din değiştirmeleri, zihinsel, fiziksel ve cinsel gelişimleri, eğitimleri, hastalıkları ve tedavileri, emekleri, cinsiyete dayalı farklılıklarının durumu, oyunları ve çeşitli durumlara ilişkin tecrübeleri gibi konuları ele aldıkları görülmektedir.² Alana önemli katkılar sunan Araz, 16. yüzyıl ile 19. yüzyılın başlarına kadarki dönemde çocukluk algısını araştırmıştır. Araştırmacı çalışmasını fetva mecmualarını, terbiye kitaplarını, mahkeme kayıtlarını ve diğer arşiv kaynaklarını kullanarak yürütmüştür.³ Aynı araştırmacı başka bir çalışmada da 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemdeki çocuk emeğini araştırmıştır.⁴ İlhan, 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasındaki süreçte Osmanlı toplumundaki çocuk algısını tespit etmeye çalışmıştır. Araştırmacı Osmanlı kitap resimlerinde çocukların ve ergenlerin nasıl temsil edildiklerini ve böylece toplumda çocukluk ve ergenlik algılarının yaş, cinsiyet ve toplumsal konuma göre nasıl algılandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır.⁵ Onur, Türkiye'de son iki yüzyılda çocukların günlük hayatı, yetiştirilmeleri, eğitimleri, oyunları gibi konuları hatıra/biyografi kitaplarındaki verilere dayanarak ortaya koymaya çalışmıştır.⁶ Karaca, 1900-1923 yılları arasındaki Türkçe hikâye, roman ve şiirler bağlamında Türk edebiyatındaki çocuk algısını araştırmış, bu eserlerde oluşturulmak istenen millî kimlik inşasını araştırma konusu olarak seçmiştir.⁷ Yılmaz ise son dönem Müslüman Türk toplumundaki çocukluk algısını ortaya koymak için 1869-1908 yılları arasındaki çocuk dergilerini incelemiştir. Çalışmada ahlak, ilim, dil, tarih ve coğrafya kavramlarının Türkçe çocuk dergilerinde nasıl betimlendiğini araştırmıştır. Araştırmacı dergilerdeki söz konusu kavramları Osmanlı döneminde yazılmış terbiye kitaplarındaki verilerle de karşılaştırmıştır.⁸

¹ Ali Çapar, "Osmanlı Devletinde Çocukluk: Kaynaklar, Metot, Tarihsel ve Disiplinlerarası Perspektifler," *Tarihyazını* 3/I (2021): 50.

² Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap, 2017), 17-19.

³ Araz, *a.g.e.*, 1 vd.

⁴ Yahya Araz, *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği: Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)*. (İstanbul: Kitap, 2020).

⁵ Zehra İlhan, "The Socio-Legal Status And Pictorial Representations Of Children And Adolescents In Early Modern Ottoman Society" (doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017).

⁶ Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi* (Ankara: İmge, 2005)

⁷ Şahika Karaca, *Türk Edebiyatında Çocuk – Millî Kimlik İnşası (1900-1923)* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013).

⁸ Eray Yılmaz, "Türkçe çocuk gazetelerinde Osmanlı kimliği (1869-1908) (Ahlak, ilim, dil, tarih ve coğrafya)" (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015).

Bu çalışma ile Osmanlı son dönemindeki çocukluk kavramıyla ilgili araştırmalara katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Arap harfleriyle yayımlanan ilk Türkçe çocuk dergisi olan *Mümeyyiz* dergisi üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Çünkü çocuk yetiştirmeye yönelik yayınların içeriği, ebeveynlerin gerçekten ne yaptığına dair kesin bilgiler içermese de, çocuk yetiştirme çalışmaları için önemli birincil kaynaklar olarak değerlendirilebilir.⁹ Başka bir deyişle yayımlandıkları dönemin sosyal, siyasi, ekonomik ve edebi yapısını yansıtan nitelikleri taşıması yönüyle çocuk dergilerinin sosyal tarih alanındaki araştırmacılar için oldukça önemli bir veri kaynağı olduğu ileri sürülebilir.¹⁰ Bu yaklaşıma uygun olarak çalışmanın konusu *Mümeyyiz* dergisinde ideal ve gerçek¹¹ çocukluk anlayışını ortaya koymaktır. Çalışmanın araştırma soruları ise şunlardır:

- 1- *Mümeyyiz* dergisine göre ideal bir Müslüman Türk çocuğu ne gibi niteliklere sahip olmalıdır?
- 2- *Mümeyyiz* dergisine göre gerçek bir Müslüman Türk çocuğu nasıldır?

Mümeyyiz dergisine göre çocuk ve çocukluk kavramının müstakil olarak daha önce bir araştırmaya konu olmadığı görülmektedir. Yılmaz,¹² çalışmasında Arap harfli ilk Türkçe çocuk dergisi *Mümeyyiz*'den de faydalanmışsa da onun çalışması ahlak, ilim, dil, tarih ve coğrafya kavramları çerçevesinde milli kimlik inşasının tespitine yöneliktir. Bu çalışmada ise ideal çocuk, *Mümeyyiz*'de ifade edilen tüm yönleriyle ele alınmaktadır. Çalışmanın özellikle dergideki gerçek çocukluk algısını da ele alması yönüyle Yılmaz'ın çalışmasından ayrıldığı ve bu açıdan ehemmiyet arz ettiği ileri sürülebilir.

Bu çalışma nitel bir araştırma olup durum çalışması desenindedir. Veriler *Mümeyyiz* dergisinden doküman incelemesi yoluyla elde edilmiş ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çocuk kavramı üzerinde durulmuş, ikinci bölümde tarihte çocuk ve çocukluk konusuna değinilmiştir. Üçüncü bölümde çocuklara yönelik süreli yayınlar konusuna temas edilmiş, dördüncü ve araştırmanın temelini oluşturan son bölümde ise *Mümeyyiz* adlı Türkçe çocuk dergisine göre Tanzimat dönemi Müslüman Türk toplumunda ideal ve gerçek çocukluk algısı ele alınmıştır. Çalışma sonuç bölümüyle nihayete ermektedir.

1. Çocuk

20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye göre on sekiz yaşından küçük her insan çocuk olarak kabul edilir.¹³ Ancak tarih boyunca çocuk kavramı kültürden kültüre, çağdan çağa ve bilimsel yaklaşıma bağlı olarak farklı şekillerde algılanmıştır. Örneğin tıbbın babası olarak bilinen Hipokrat (MÖ 460?-370?) çocukları yedi, on dört ve sonrasına göre sınıflandırmıştır. Bugün de hemen hemen kabul edilen bu sınıflandırmaya göre yedi yaşına kadar olan çocuklar “infans”, on dört yaşına kadar olan çocuklar

⁹ Abigail J. Stewart, David G. Winter, ve A. David Jones. “Coding Categories for the Study of Child-Rearing from Historical Sources,” *The Journal of Interdisciplinary History* 5/IV (1975): 687–701. <https://doi.org/10.2307/202865>.

¹⁰ Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, (İstanbul: Kitabevi, 1999), 214.

¹¹ Bu çalışmada ideal ve gerçek çocukluk terimlerindeki *ideal*, “olması istenen” veya “hedeflenen”, “idealize edilen”; *gerçek* ise -bu bağlamdaki idealin zıttı olarak- “olan”, “mevcut” anlamlarında kullanılmaktadır.

¹² Yılmaz, *a.g.t.*, 1 vd.

¹³ <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> erişim 1 Haziran 2023.

“puer”, daha büyükler ise “adolescens” olarak adlandırılmaktadır.¹⁴ Hatta çocuğun cinsiyeti de bu yaklaşımların niteliğini etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İslam kültürüne göre hazırlanmış Mecelle’nin 986. maddesine ve birçok fetva metnine göre insanlar kızlarda dokuz, erkeklerde on iki yaşından (en fazla on beş) sonra çocukluktan çıkılabilmektedir.¹⁵

Tarihsel açıdan bakıldığında yetişkinlerin çocuklara yüklediği rollerin zamanla değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Tarih öncesi dönemde zayıf veya engelli çocuklar ölüme terk edilirken, İlk Çağ’da baba çocuğunu köle olarak satabilmektedir. Orta Çağ’da¹⁶ çocuklar “minyatür yetişkin” olarak görülürken Rönesans Dönemi’nden itibaren hümanizm kavramıyla birlikte çocuklar önem kazanmıştır. Ancak 19. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte çocuklar ucuz iş gücü görülüp tehlikeli koşullarda çalıştırılmıştır.¹⁷

Sanayi devrimiyle birlikte çocuklara karşı yapılan kötü muamelelerin artması, çocuk ölümlerinin süregelmesi, insanların çocuklara karşı daha duyarlı olmaya başlaması gibi sebeplerden dolayı çocukların korunması hususunda bazı girişimler olmuştur. Bu girişimlerin evrensel ve resmî bir hüviyet kazanabilmesi 20. yüzyılın başlarını bulmuştur. Diğer bir ifadeyle çocuklar hakkında evrensel çalışmalar ilk olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştır. 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, bu alandaki evrensel faaliyetlerin ilkidir. Bunu Çocuk Hakları Bildirisi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuğun Korunması ve Esenliğine İlişkin Toplumsal ve Hukuksal İlkeler Bildirisi; Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Pekin Kuralları) ve Acil Durumlarda ve Silâhlı Çatışma Halinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildiri gibi çok sayıda evrensel çalışma takip etmiştir.¹⁸ Bu çabaların modern çağda çocukluk algısının bir ürünü olarak ortaya çıktıklarını söylemek mümkündür.

2. Tarihte Çocuk ve Çocukluk

Antik Çağ’da Aristo olarak tanınan Aristoteles (MÖ 384?-322?), çocukluğu bir “felaket” olarak kabul etmiştir. Ona göre doğru ile yanlış ayırt edilebilme kabiliyetine ulaşamadığından çocuğun erdeme ulaşmasına imkan yoktur. Bu yüzden kendi hâline bırakılmamalıdır. Baba ile çocuk arasındaki ilişki açısından bakıldığında çocuğun herhangi bir hakkından söz edilemez. Çünkü çocuk mutlak olarak babasına bağımlıdır. Çocuk, çocuk olduğundan dolayı herhangi bir değeri hak etmemekle birlikte yetişkin babasına benzeyerek ideal olan yetişkinliğe ulaşabildiği oranda saygınlık kazanabilir.¹⁹ Orta Çağ Batı medeniyeti ise çocuğu ilk günahın sorumlusu “kirli yaratık”lar olarak algılamıştır. Çocuklar hakkındaki olumsuz düşüncelerinden dolayı çocuğun dövülmesinin ve çocuğa eziyet edilmesinin gerekli olduğu kabul edilmiştir. Örneğin Aziz Augustinus (354-430) çocukluğu Adem ile Havva’nın günahlarının bir ürünü olarak görmüştür. Ona

¹⁴ Kürşat Bumin, *Batı’da Devlet ve Çocuk* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 9.

¹⁵ Murat Şimşek, “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti,” *İnsan ve Toplum 2/III* (2012): 139-164; Çapar, *a.g.m.*, 50.

¹⁶ Orta Çağ çocukluğu üzerine hukuki belgeler, tıbbi yazılar ve kilise kronikleri gibi kaynaklara yoğunlaşarak yapılan bir çalışma, çocuğun özel doğasının kırılğan, savunmasız ve naif olarak algılandığını göstermektedir. Araştırmaya göre, bu kaynaklar çocuğun Tanrı’ya ve doğaüstü dünyaya yakınlık potansiyeline sahip olduğunu da desteklemektedir. Jerome Kroll, “The concept of childhood in the Middle Ages,” *Journal of the History of the Behavioral Sciences 13/IV* (1977): 384-393.

¹⁷ Zeynep Erkut, Serap Balcı ve Suzan Yıldız, “Tarihsel süreç içinde çocuk,” *Çocuk ve Medeniyet 2/III* (2017): 17-28.

¹⁸ <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> erişim 1 Haziran 2023.

¹⁹ Bumin, *a.g.e.*, 20.

göre çocuk, kötülük yapamamasından dolayı iyidir. Başka bir deyişle fiziksel imkansızlığından dolayı iyi olmak zorundadır. Çocuğun kendi isteğiyle kaçındığı bir kötülük yoktur. Bu durum çocuğu masum yapmaz. Bu yüzden çocuk katı bir disiplinle eğitilmelidir.²⁰

Batı dünyasında J. J. Rousseau (1712-1778) ve J. Locke (1632-1704) gibi Aydınlanma Dönemi filozofları çocuğa karşı bu bakış açısının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Rousseau, çocuğu saf, bozulmamış ve doğal olarak yetişkinlerden farklı özgün bir değer olarak görmüş; Locke ise çocuğun zihnini boş levha (tabula rasa) olarak niteleyerek zimni olarak çocuğun masumiyetini savunmuştur.²¹ Ayrıca Rousseau ve Locke'dan yüzyıllarca önce Orta Çağ İslam âlimlerinden Gazzâli (ö. 1111) de benzer görüşler ileri sürmüştür. Âlim, meşhur *İhyâu Ulumu 'd-din* adlı eserinin 3. cildinde çocuk terbiyesine ait müstakil bir alt bölüme yer vermiştir. Gazzâli çocuğun kalbini - tıpkı Locke'de olduğu gibi- "boş bir cevher" olarak görmüştür. Benzer fikirlerini *Kimya-yı Saadet* adlı eserinde de tekrarlayan Gazzâli, eserinde çocuğun kalbini kıymetli cevher, her şekli alabilen mum ve temiz bir toprağa benzetir. Gazzâli'ye göre çocuğa hangi eğitim verilirse çocuk o eğitim doğrultusunda gelişimini sürdürecektir. Bu süreçte ebeveyn ve öğretmenlerin rolü doğal olarak önemli ve etkilidir.²²

Batı toplumlarında çocukluk anlayışının değişmesinde Rousseau'nun önemli katkısı sayesinde 18. yüzyılı bir dönüm noktası olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Başka bir deyişle çocuğun ilk günahın sembolü değil, doğal olarak "iyi" olarak görülmesi Rousseau'nun önünü açtığı 18. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kalan bir mirastır.²³ Bu dönemden itibaren geleneksel çocukluk anlayışı, yerini çocuğun sevgiye değer bir saflığa sahip olmasına bırakmıştır. Bu döneme kadar çocuklara özel kıyafetler söz konusu değilken bu dönem çocuk kıyafetlerinde çocuklara uygun olmayan -örneğin "korse"ler- terk edilerek bunların çocuklara uygun olmasına özen gösterilmiştir. Çocuklara uygun olma yaklaşımı, çocuğun sosyal veya psikolojik alanlardaki algılanışlarına ve dolayısıyla yaşayışlarına da yansımaya başlamıştır.²⁴ Bu anlayış, Rönesans (Yeniden Doğuş) ile birlikte değişmeye başlamışsa da etkisini Aydınlanma Çağı'na kadar sürdürmüştür.²⁵ Başka bir deyişle Fransız İhtilali'nden (1789) sonra ortaya çıkan çekirdek ailede çocuğun duygusal değeri artmış ve çocuklarına duygusal bağlarla bağlı ebeveynler ortaya çıkmıştır. Bu tür ebeveynlik çocukları dış dünyadan soyutlamış ve sadece kendi ebeveynleri ile sınırlı olmak üzere yetişkinlerle temasına izin verilmiştir. Çünkü bu anlayıştaki çocukluk, sevilmesi ve aynı zamanda dış dünyadaki kötülüklerden korunması gereken bireylerdir. Ayrıca, Kemal İnal'in de tespit ettiği gibi, bu anlayıştaki çocukluk eğitim, oyuncak, okul, edebiyat, kurs ve tiyatro gibi çeşitli etkinliklerin hüküm sürdüğü alanlarda bir yandan büyük fırsatlara sahip olabilirken diğer yandan da birer tüketim objesi olarak nesneleştirildiği için değersizleştirilmiştir. Kapitalist sistemin etkisiyle çocukların genetik özellikleri, zekâ seviyeleri, algısal yeterlilikleri gibi bilişsel ve duygusal özellikleri çeşitli testler ve gözlemlerle somutlaştırılıp yetişkinlerin onlar için uygun gördüğü hayatı yaşayamaya

²⁰ Bumin, *a.g.e.*, 21.

²¹ Karaca, *a.g.e.*, 23.

²² Hasan Mahmud Çamdibi ve Emine Keskiner, "Gazzâli'ye Göre Çocuk Eğitimi, 900. Vefât Yılında İmâm Gazzâli", *Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 7-9 Ekim 2011). https://isamveri.org/pdfdrgr/G00047/2012/2012_CAMDIBIH_KESKINERE.pdf erişim 1 Haziran 2023.

²³ Bumin, *a.g.e.*, 9.

²⁴ Bumin, *a.g.e.*, 44-48.

²⁵ Bumin, *a.g.e.*, 22.

zorlanmışlardır.²⁶ Buna göre modern dönemdeki çocukluk, geleneksel çocukluk anlayışından farklı olarak ana-babaya bağımlı küçük yetişkinler olarak algılanmış ve birer yatırım nesnesine dönüştürülmüştür.²⁷

Çocuk(luk) kavramı üzerine yapılan çalışmalara göz atılacak olursa bu kavram hakkında yapılan modern çalışmaların daha çok Batı toplumlarına yönelik olduğu ve ancak bir yüz yıl kadar geriye gittiği görülür. Bu alandaki ilk çalışmalardan biri Payne (1916) tarafından yapılmıştır.²⁸ Ancak Ariès'in 1960'ta Fransızca yazdığı ve 1962'de İngilizceye çevirilen *Centuries of Childhood – A Social History of Family*²⁹ adlı eseri bu alanda önemli bir köşe taşı kabul edilmektedir. Ariès, çocukluk kavramının Ortaçağ'da bulunmadığını, bu kavramın 17. yüzyıldan sonra ortaya çıktığını iddia etmiştir.³⁰ Bu iddia, modern zamanlarda çocukluk kavramına yönelik çalışmaların artmasını sağlamış ve oldukça ilgi çekmiştir. Ariès'in en temel hipotezi, toplumlarda 17. yüzyıla kadar ayrı bir çocukluk kavramının bulunmayışıdır. Araştırmacıya göre Orta Çağ'da ayrı bir "çocukluk duygusu" eksiktir. Bu bakış açısının bir gereği olarak çocuklara mahsus kıyafetler, yiyecekler, oyunlar ve oyuncaklar mevcut değildir. Yedi yaşına kadar bebek kabul edilen çocuklar sonra birden bire yetişkinlerin dünyasına dahil olmaktadır. Başka bir deyişle çocuklar Orta Çağ'daki anlayışta "minyatür yetişkinler" olarak kabul edilmekteydiler. Hatta bu dönemde -dilbilimsel terimlerle söylenecek olursa- çocuk göndergesini karşılayacak dilsel göstergeler bulunmamaktadır. Araştırmacı, önceki çağlarda bulunan çocukluk kavramının Orta Çağ'da unutulduğunu, bu kavramın ancak 1600'lü yıllardan sonra yeniden hatırlanmaya başladığını ileri sürmektedir. Ariès'in iddiaları günümüze kadar etkisini sürdürmüştür³¹ de birçok eleştiriye de maruz kalmıştır. Ariès'i eleştirenlerin en önemli gerekçelerinden biri, her çağda farklı anlayışlara sahip de olsa bir çocukluk algısının bulunmuş olmasıdır.³² Ariès'in Orta Çağ sanatında çocuk resmine yer verilmeyişini o dönemde çocukluk algısının olmadığı şeklinde yorumlaması,³³ kaynaklarının sadece dinî içerikli basılı ve resimli malzemeyle sınırlı olması, kronolojik boşluklar içermesi, yorumlarını şimdiki zaman bakış açısına göre yapması gibi açılardan eleştirildiği görülmektedir. Bu yaklaşımın esasen her zaman var olan çocukluk kavramının, dönemsel farklar gösteren çocukluk anlayışının farkına

²⁶ Karaca, *a.g.e.*, 23-26.

²⁷ Karaca, *a.g.e.*, 23-26.

²⁸ George Henry Payne, *The Child in Human Progress*. (G. P. Putnam's Sons: New York and London: The Knickerbocker Press, 1916).

²⁹ Philippe Ariès, *Centuries of Childhood – A Social History of Family Life* (Translator Robert Baldick), (New York: Alfred A. Knopf, 1962). Bu kitabın incelenmesi ve eleştirisi için bk. Mine Tan, "Çağlar boyunca çocukluk," *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 22/1 (1989): 71-88; Anastasia Ulanowicz, "Philippe Ariès, Centuries of Childhood—A Social History of Family Life". <https://www.representingchildhood.pitt.edu/pdf/aries.pdf> erişim 1 Haziran 2023.

³⁰ Karaca'nın belirttiğine göre kız çocukluğu ile erkek çocukluğunun ortaya çıkışı da aynı anda olmamış, önce erkek çocukluk, arkasından kız çocukluk sınıfı ortaya çıkmıştır. Karaca, *a.g.e.*, 19.

³¹ Örnek olarak bk. Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998); Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012). Ancak yeteri kadar veri olmamasına rağmen bu yaklaşımın Tanzimat öncesi Osmanlı toplumu için de doğru olduğunu kabul eden bu tür çalışmalar Araz tarafından tenkit edilmiştir. Araz, sınırlı da olsa eldeki fetva mecmualarıyla mahkeme kayıtlarına bakılarak Osmanlı toplumunun çocuklar hakkında zengin bir birikime sahip olduklarını, çocukların yetişkinlerden farklı olduklarının şuurlu oldukları için ihtiyaçlarının da farklılık gösterdiğini çok iyi bildiklerini belirtmektedir. Bk. Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap, 2017), 22.

³² Ulanowicz, *a.g.m.*, 1-7

³³ Heywood (2003)'ten akt. Bekir Onur, *a.g.e.*, 27.

varılmasını engellediği ileri sürülmüştür.³⁴ Nitekim İlk Çağ uygarlıklarından Sümerler’de çocuğun durumu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Sümerde, çocuk toplumun değerli bir varlığıydı. Her şeyden önce Sümerlinin soyunu devam ettirebilmesi için çocuk sahibi olması gerekiyordu. Hatta çocuk ailenin kuruluş amacıydı. Sümerler evlenerek çocuk sahibi olmak istemekteydiler. Ataerkil bir aile yapısına dayanan Sümer toplumunda kadının itibarının artması için çocuğu olması gerekiyordu. (...) Sümerde aile ortamının oluşabilmesi için, çocuğa gereksinim duyulmaktaydı. Anne ve babanın çocuk sahibi olması son derece önemliydi. Hatta çok sayıda çocuğa sahip olma Sümerlinin mutluluğunu daha da arttırıyordu.”³⁵

Hakkındaki ciddi eleştirilere rağmen³⁶ Ariès’in çalışması, en azından çocukluk kavramının daha önceki yüzyıllardan farklı algılandığının ayırına varılmasını sağlamış ve çocukluğun toplumdan topluma, çağdan çağa değişik şekillerde algılanageldiği ile ilgili bir farkındalığın oluşmasına yol açmıştır.³⁷

Daha önce de belirtildiği gibi Ariès’in sözü edilen çalışması ile Batı’da önemli bir dönüm noktası yaşayan çocuk araştırmaları, bundan sonra hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Ancak Batı’da çocukluğun tarihi konusunda kalem oynatan araştırmacılar yöntem açısından farklı bakış açlarına sahip olmuşlardır.³⁸ Bazı araştırmacılar çocukluğun tarihini “çocukluk duygusu, okul hayatı ve aile” kavramları çerçevesinde, bazı araştırmacılar “ebeveyn-çocuk ilişkileri” bağlamında, kimi araştırmacılar “doğum, vaftiz, hastalık, ölüm, aile” gibi unsurlar temelinde, bazı araştırmacılar “doğum, çocuk bakımı, çocuk terk etme, çocuk öldürme, yetim bırakma, yas, eğitim” gibi konular etrafında ele alıp incelemişlerdir.³⁹ Kimi çalışmalar ise bu konuya kadın çalışmaları ekseninde eğilmişlerdir.⁴⁰

Öncelikle çocuk tarihi üzerine yapılan çalışmaların çocukluk kavramının toplumsal anlamını tespit etmek açısından tek başlarına yeterli olamayacağı belirtilmelidir. Esasen çocukla ilgili herhangi bir bilim dalının tek başına yeterli olacağını iddia etmek zordur. Çünkü din, hukuk, psikoloji, sosyoloji, biyoloji gibi bilimlerin her birinin bakış açısı farklı olduğundan bu bilimlerin her birinin kendine göre tanımlamış olduğu bir çocukluk tanımının bulunması doğaldır. Örneğin eğitim tarihçisi çocukluk kavramını sadece eğitim süreci açısından ele alır. Aile tarihçisi ise daha çok aile kurumuna odaklanır. Bu tür araştırmalarda çocuk ve çocukluk, araştırmanın ana hedefi değil, aile kurumunu çözümleme açısından bir araç niteliği taşır. Hâlbuki bu iki örnek üzerinde düşünülecek olursa eğitim sadece çocuklarla sınırlı olmadığı gibi çocuğun hayatı da sadece ailede gerçekleşmez. Okulda, sokakta, arkadaş çevresinde, akraba yanında vb. birçok farklı ortamlarda da yer alır.⁴¹ Bununla birlikte bütün bilimlerin üzerinde uzlaştığı bir çocukluktan bahsedilemeyeceği gibi bütün kültürlerin üzerinde uzlaştığı bir çocukluktan söz etmek de zordur. Hatta aynı kültürün

³⁴ Pollock (1993)’ten akt. Bekir Onur, *a.g.e.*, 28.

³⁵ Nazmiye Mutluay, *İlk Çağda Çocuk (1)* (Ankara: ÜBL Yayınları, 2005), 33-35. Esasen bu anlayış diğer İlk Çağ uygarlıklarında da az çok benzerdir. Bk. Nazmiye Mutluay, *a.g.e.*, 1 vd.

³⁶ Araz, *a.g.e.*, 14-17.

³⁷ Ulanowicz, *a.g.m.*, 1-7

³⁸ Araz, *a.g.e.*, 15-16.

³⁹ Onur, *a.g.e.*, 14.

⁴⁰ Karaca, *a.g.e.*, 11-20.

⁴¹ Tan, *a.g.m.*, 75.

farklı zaman, coğrafya ve şartlarda çocukluk algısının değişebildiğini söylemek mümkündür.⁴² Biyolojik veya psikolojik bireysel farklılıklardan dolayı da kesin bir çocukluk tanımına ulaşmak kolay değildir.

3. Çocuklara Yönelik Süreli Yayınlar

Çocukluk araştırmalarında olduğu gibi çocuklara yönelik süreli yayınların da önce Batı dünyasında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda *Juvenile Magazine* (1788) ve *The Children's Magazine* (1799) dergileri ilk çocuk dergileri arasında sayılabilir. İngiltere'de kısa süre sonra yayınlarını sonlandırmak zorunda kalmalarına rağmen oldukça ün kazanmışlardır. Bunlardan 20-30 yıl sonra yayın hayatına başlayan *The Child's Companion* (1824) yüz yıla yakın yayın süresi ile oldukça dikkati çekmiştir. Bu dergiden iki yıl sonra (1826 yılında) Amerika'nın Boston şehrinde *The Juvenile Miscellany* adlı çocuk dergisinin yayın hayatına başladığı görülür. Bu dönemlerde Fransa'da da *Le Musée des Familles* ve *Magazine d'Education et de Récréation* adlı dergileri yayımlanmıştır. Bu dergiler dışında İngiltere'de *The Children's Friends*, *Infant's Magazine*, *The Charm*, *The Boy's Own Magazine*, *Aunt Judy's Magazine*, *Boys of England*, *Chatterbox* ve *The Boy's Own Paper*; Amerika Birleşik Devletleri'nde *The Children's Magazine*, *The Child's Friend*, *The Little Pilgrim*, *The Riverside Magazine*, *Our Young Folks*, *Harper's Young People* gibi dergilerin 19. yüzyıl Batı dergiciliğinde öncü rol oynadıkları söylenebilir.⁴³

Türkiye tarihine bakıldığında ilk süreli yayınların 19. yüzyılda (Tanzimat yılları) ortaya çıktığı görülmektedir. Tanzimat ile başlayan Batılılaşmanın sonuçlarından biri olarak ilk süreli yayın, *Vakâyi-i Tıbbiye* adıyla 1849 yılında yayın hayatına başlamıştır. Toplumsal değişimlerin bir belirtisi olarak kadın ve çocuklara yönelik ilk süreli yayınların ortaya çıkması ise 1860'lı yılların sonunu bulmuştur. İlk kadın dergisi *Terakki* ile ilk çocuk dergisi *Mümeyyiz* aynı yıl (1869) yayın hayatına başlamıştır. *Mümeyyiz*'i tek sayıdan oluşan *Hazine-i Etfâl* (1873), altı sayıdan ibaret *Sadakat* (1875), on altı sayı yayımlanmış *Etfâl* (1875), kırk bir sayıya ulaşmış *Ayine* (1875), on üç sayıdan oluşan *Arkadaş* (1876) gibi dergiler takip etmiştir. Şu anki bilgilere göre 1927 yılına kadar yayımlanmış çocuk dergilerinin sayısı ellidir.⁴⁴

Çocuklara yönelik hazırlanan süreli yayınlar (gazete veya dergiler), ders kitaplarının çocukların tüm ihtiyaçlarını karşılayamamasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu tür süreli yayınlar, ders kitaplarının güncel olayları geriden takip etmek zorunda olmasından dolayı ders kitaplarında yer almayan güncel olaylar ve gerçeklerin çocuklara ulaştırılmasında önemli rol oynarlar. Böylece bu tür yayınlar çocukların ihtiyaç duydukları güncel olaylardan haberdar olmalarını sağladıkları gibi verdikleri bilgiler ile de onların bilgi ve kültür bakımından gelişmesine katkı sağlayabilirler. Bu yayınlar çeşitli konulara değinen yazıları, ilgi çekici görsel içerikleri vb. aracılığıyla çocukların bilgilerinin daha da zenginleşmesini, öğrenmelerini kolaylaştırmaları ve öğrendiklerinin daha kalıcı hâle gelmesini, hatta belli alanlarda derinlemesine bilgi sahibi olmalarını kolaylaştırır.⁴⁵ Özellikle bilim, teknik, edebiyat, tarih gibi belli bir alanda daha da yoğun bir yayın hayatına sahip olan dergilerin bu açıdan farklı bir yönü vardır.

⁴² Çapar, a.g.m., 1 vd.

⁴³ A. Ferhan Oğuzkan, "Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, (İstanbul: Gökyüzü Yayınları, 1987), 25-27'den akt. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, (İstanbul: Kitabevi, 1999), 15-16.

⁴⁴ Okay, a.g.e., 1 vd.

⁴⁵ A. Ferhan Oğuzkan, *Çocuk Edebiyatı*, (Ankara: Anı, 2001), 337-338.

Sürelî yayınların okunması ve sürelî yayınlara erişim çocuklar açısından kitaba kıyasla daha kolay ve daha zevklidir. Bu yüzden çocukların kitaplara göre sürelî yayınlara daha çok rağbet gösterdikleri bilinmektedir.⁴⁶ Kitaplarla karşılaştırıldığında sürelî yayımların daha ilginç ve eğlenceli metinlerden oluşması, herhangi bir sınav, okul, ders vb. kaygısı olmaksızın okunabilmesi ve genellikle ilgi çekici görselleri içermesi, dergiye yazılarını, resimlerini veya fotoğraflarını gönderebiliyor olmaları gibi çeşitli sebepler de çocukların sürelî yayınlara olan ilgisini artırmış olmalıdır.

4. *Mümeyyiz Çocuk Dergisi*

Mümeyyiz, bilinen Arap harfli ilk Türkçe çocuk dergisidir.⁴⁷ *Mümeyyiz* adlı dergi, aynı adla yayınlanmış bir gazetenin haftalık ekidir.⁴⁸ Bu gazete 1869 yılında İstanbul'da Sıdkı Efendi tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Cuma ve Pazar günleri dışında her gün yayımlanan siyasi bir gazete olan *Mümeyyiz* gazetesi, daha çok Fransa'da 1870 Savaşı olarak anılan Fransa-Prusya savaşı ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Gazete iki buçuk ay sonra çocuklar için haftalık bir ek çıkarması yönüyle öne çıkmıştır. Çocukların ilgisini çekmek amacıyla renkli kâğıtlara basılmıştır. Son sayısındaki "Mâba'di var" (Devamı var) şeklindeki ifadede⁴⁹ derginin plansız bir şekilde sonlandığı anlaşılmaktadır.

Araştırmacılara göre Osmanlı döneminde Müslüman Türk çocukları için hazırlanan ilk dergi olan *Mümeyyiz*'in hedef kitlesi, ilköğretim çağındaki çocuklardır.⁵⁰ Ancak dergideki okuyucu mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla okuyucularının 10-17 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerden oluştuğu söylenebilir. Nitekim dergide *çocuklar* yanında *gençler* kelimesi de hitap ifadesi olarak kullanılmaktadır.⁵¹

Derginin ilk sayısı 15 Teşrin-i Evvel 1869'da (Hicrî 9 Recep 1286), son sayısı ise 14 Teşrin-i Evvel 1870'de (Hicrî 19 Recep 1287) yayımlanmıştır. Toplam 49 sayıdan oluşmaktadır.⁵² Bu bağlamda, Tanzimat döneminde çıkarılan dergiler arasında en uzun süre yayında kalan dergi olarak öne çıkmaktadır. Derginin başlığının altında "Çocuklar için gazetedir."⁵³ ifadesi bulunmaktadır.

⁴⁶ Okay, *a.g.e.*, 15.

⁴⁷ Osmanlı'nın son döneminde özellikle Amerikan misyonerlerince yayımlanmış Ermeni harfli Türkçe ve Yunan harfli Türkçe çocuk dergilerinin başlangıcı *Mümeyyiz*'den daha öncedir. Bu yüzden *Mümeyyiz* dergisi için Türkçe ilk çocuk dergisi yerine Arap harfli ilk Türkçe çocuk dergisi demek daha doğru olacaktır. Bk. Hayrullah Kahya, "İlk Türkçe Çocuk Dergilerinden Biri: Angeliaforos Çocuklar İçün." *Turkophone* 9/III (2022): 111-128).

⁴⁸ Derginin transkripsiyonlu metni için bk. Şeyma Yaşar, "İlk Çocuk Dergilerinden *Mümeyyiz*" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001); Yakup Arslan, "*Mümeyyiz* Dergisi'ndeki Dini Motiflerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi" (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2007). Dergi üzerine yapılan kapsamlı bir inceleme için bk. Belkıs Ulusoy Nalçioğlu, *Mümeyyiz Türkçe İlk Çocuk Gazetesi (1869-1870)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2006).

⁴⁹ Yaşar, *a.g.t.*, 13-14.

⁵⁰ Yavuz Bayram, "Türk Edebiyatının İlk Çocuk Dergisi: *Mümeyyiz* (1869- 1870)" *Hece, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, 9/104-105 (2005): 484-500.

⁵¹ Dergidenin okuyucu mektuplarında kullanılan dil, üslup ve konu kapsamı gibi özelliklerden dolayı bu mektupların en azından bazılarının yayıncı tarafından üretildiği izlenimi oluşmuştur. Bu bakış açısıyla bu konuda daha detaylı araştırma ve incelemelerin yapılması konunun aydınlatılmasını kolaylaştıracaktır kanaatindeyiz.

⁵² 17. sayısında mükerrer sayı ile özel bir sayı daha çıkarılmıştır. Ancak özel sayı da 17. sayı olarak adlandırılmıştır. Bk. Bayram, *a.g.m.*, 484-500. Buna göre derginin toplam 50 sayıdan oluştuğu da söylenebilir.

⁵³ Derginin başında gazete terimi ile ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre bazı gazetelerin haber niteliği taşıdığı, bazılarının da *Mümeyyiz*'deki gibi eğitici niteliklere sahip olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla o dönem için bu anlamda kullanılan *gazete* teriminin bugünkü anlamda *dergi* terimini karşıladığı açıktır.

Ardından gelen satırda, derginin sayısı ve tarihi miladî, hicrî ve Rumi takvimlerle belirtilmektedir. Bu bölümde, derginin yayın günü, çıkış yeri, fiyatı ve amacına dair kısa bilgiler sunulmaktadır. Derginin naşiri Sıdkı Efendi'dir. Yazar kadrosu ise Tefvik, Emîn, Ahmed Fâik, Rıfat Efendi ve Süleyman Fâik gibi isimlerden oluşmaktadır. Derginin fiziksel özellikleri 215 mm x 290 mm boyutlarındadır ve yazılar iki sütûn hâlinde 148 mm x 243 mm ebadında bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Toplamda 41 sayı 4 sayfa, 8 sayı ise 8 sayfa olarak yayınlanmıştır. Dergi toplamda 244 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁴

Dergide hikâyelere, kıssadan hisseler, eğitici ve öğretici çeşitli yazılara, öğüt içeren metinlere, çeşitli haberlere, okuyucu mektuplarına, bilmecelere, nüktelere ve ilânlarla yer verilmiştir.⁵⁵ Bayram, dergideki metinleri on bir başlık altında toplamış ve bunları içerik açısından şu şekilde sınıflandırmıştır: "Gazeteye ilgili notlar, duyurular, haberler; zekâ soruları ve cevapları; haber metinleri; reklâm ve duyurular; latifeler; mektuplar (varakalar); hikâyeler; fabl ve masallar; nasihat ve uyarı metinleri; ansiklopedik metinler; ahlakî metinler; öğretici metinler."⁵⁶

5. *Mümeyyiz'e* Göre İdeal Çocuk(luk)

Dergide insanın hem dünya hem de âhîret mutluluğunu sağlayacak çeşitli davranışlar altında Allah'a ibadet, Hz. Peygambere ta'zim, padişaha, öğretmene ve ebeveyne itaat, akrabaya yakınlık, çalışmanın önemi, temizlik, fakirlere yardım etmek ve kötü alışkanlıklardan kaçınmak gibi konular ele alınmaktadır. Dergi, ağırlıklı olarak ahlakî metinlere odaklanmıştır.⁵⁷

Mümeyyiz'e göre çocukluk, insanın ruhen ve bedenen en önemli çağıdır. İnsanın hayattaki başarısını ya da başarısızlığını çocukluk çağında aldığı eğitime borçludur. Bu düşüncelerden hareketle derginin çıkarılış amacı *Maksûd* başlıklı yazıda şu şekilde ifade edilmektedir:⁵⁸

"Bu hâlde maksûdumuz ancak birinci derecede müstehakk-ı hizmet olan çocuklara haftada bir def'a yani Cuma günleri işbu gazeteyi çıkarmak ve hüsn-i ahlak ve terbiyeye ve tahsîl-i maârif ve kemâlât-ı insâniyeye dâir büyüklerimizin te'lifâtlarında gördüğümüz bahisleri çocukların anlayabileceği ibârelerle yazmaktır."⁵⁹

Buna göre dergi, çocukları öncelikli olarak hizmet edilecek bireyler olarak görmektedir. Dergi çocukların güzel ahlaklı, iyi eğitilmiş, bilgili ve erdemli bireyler olarak yetişmelerini sağlamak amacıyla çocukların anlayışına uygun bir dille çıkarılacağını belirtmektedir. Kaynak olarak *büyüklerimiz* olarak tarif ettiği toplumda genel kabul görmüş eserlerin seçileceğini de vurgulamıştır.⁶⁰ Dergi, birinci sayısının ikinci sayfasında⁶¹ dergide çocukların neler yapmaları, okula nasıl gitmeleri, derse nasıl çalışmaları, nasıl okuyup yazmaları, ebeveynlerine ve öğretmenlerine nasıl itaat etmeleri gerektiğinin ele alınacağını, ayrıca evrensel değerlerin neler

⁵⁴ Bayram, *a.g.m.*, 484-500.

⁵⁵ Yaşar, *a.g.t.*, 1 vd.

⁵⁶ Bayram, *a.g.m.*, 484-500.

⁵⁷ Arslan, *a.g.t.*, 19.

⁵⁸ Bu çalışmada *Mümeyyiz'*den yapılan alıntılar için Yaşar'ın (2001) çalışmasından faydalanılmıştır.

⁵⁹ Yaşar, *a.g.t.*, 22.

⁶⁰ Ancak dergide daha çok Arapça alıntılara yer verilmiştir. Bu durum, *Mümeyyiz* yazarlarının Arap kültürüne daha yakın olduğunu düşündürmektedir. Nitekim dergi, şiir bahsinde Türk ve Fars şiirlerini şiir saymamakta ama eğitici nitelikler taşıdığı için Arap şiirini övmektedir.

⁶¹ Yaşar, *a.g.t.*, 23.

olduğunu, bu değerlere göre hangi davranışların uygun, hangi davranışların da uygun olmadığı gibi konularda bilgi verileceğini ifade etmektedir.

Bu kapsamda derginin ilk sayısındaki bir hikâye oldukça ilgi çekicidir. Bu hikâyede ünlü Abbasi halifesi Harun Reşid'in (786-809) oğlunun eğitimi için hocasına verdiği talimata yer verilmiştir:

“İşte ben pâdişâh olduğum hâlde oğlumu okutmak için sana teslim ediyorum. Göreyim seni... Öyle şehzâde demeyip kendini saydırmalı ve sana itaat ettirmelisin. Oğluma evvelâ Kur'ân okut ve ta'rîf-i tevârih ve ahbâr ve ta'lîm-i eş'âr et ve sünneti öğret ve lâkırdının önünü ve sonunu bildir ve vakitsiz ve münâsebetsiz gülmekten men eyle ve yanına kendisinden yaşça ve ilimce büyük olan adamlar geldiği vakit onlara riâyet ve hürmet eylemeye alıştır ve bir saat boşuna vakit geçirmeyip her zaman faydalı bir şey öğretmeye çabala.”⁶²

Bu pasaja göre ideal bir çocuk, öğretmenlerine itaat etmeli, Kur'ân-ı Kerimi, tarihi, Hz. Peygamberin sünnetini, şiiri, görgü kurallarını öğrenmeli, büyüklerine saygı göstermeli, zamanını faydalı meşgalelerle değerlendirmelidir.

Derginin başka bir yerinde ise edinilmesi gereken huylar ile kaçınılması gereken alışkanlıklar şu şekilde sıralanmıştır:

“Bilinmesi lâzım olan huyların başlıcaları: Cenâb-ı Hakk'a ibâdet, Peygamberimize ta'zîm, pâdişâha itâat, hocaya inkiyâd ve hürmet, ana babaya riâyet, sadâkat, kanâat, hüsn-i kârîn, sehâvet, hıfz-ı sıhhat, muâvenet, ülfet ve ünsiyet, edep ve terbiyet, hukûk-ı uhuvvet ve hamıyyet, riâyet-i hukuk-ı ülfet, vikâye-i ırz ve nâmus...”

“Korkmak ve kaçınmak ve terk etmek lâzım olan kötü huyların başlıcaları: Yalancılık, ikiyüzlülük, gıybet, ziyankârlık, münâfıklık, enâniyet, haset, hilekârlık, arsızlık, bed-zebânlık, hırsızlık, ağzı gevşeklik, hakâret, gazez ve kin ve nefsâniyet-i acele, buhl, hiyânet...”⁶³

Derginin ileriki sayfalarında ve sonraki sayılarında bu pasajdaki konular numaralandırılarak teker teker ele alınıp açıklanmıştır. Bunlar *Mümeyyiz*'in ideal çocuk algısını yansıtmaları açısından önemlidir.

Dergiye göre ideal çocuk verdiği nimetlere karşılık olarak Allah'a kulluk etmelidir. Kulluk ise Allah'ın emir ve yasaklarına uymak demektir. Allah'a kulluk yapanlar dünyada da âhirette de refah bulur. Dergi aksi davranışlarda bulunanların her iki dünyada da zarar göreceğini belirtmiştir.⁶⁴ Bu konuyla ilgili olarak da en başta Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmelidir. Çünkü *Mümeyyiz*'e göre çocukluk zamanı Kur'an okumayı öğrenmek için ideal bir çağdır. Metinde, çocukların küçük yaşta okudukları şeyleri iyi ezberledikleri ve unutmadıkları vurgulanmaktadır. Bu nedenle, küçüklük ve çocukluk dönemi, bireyin en büyük fırsat zamanıdır. Bu dönemde, çocuklara Kur'ân-ı Şerîf okutulur, böylece çocuk büyüdüğünde okuma isteği olmasa bile en azından Kur'ân'ı öğrenmiş olur. Metinde, öğrencilere hocalarının öğrettikleri konuları güzelce çalışıp ezberlemeleri ve arkadaşlarından geri kalmamaları gerektiği vurgulanmaktadır.⁶⁵

⁶² Yaşar, *a.g.t.*, 24.

⁶³ Yaşar, *a.g.t.*, 37.

⁶⁴ Yaşar, *a.g.t.*, 41.

⁶⁵ Yaşar, *a.g.t.*, 24.

Bu kapsamda ideal çocuğun dinine düşkün olmasının beklendiği ifade edilmiştir. Dinin kurallarına uymak insanı her iki dünyada da hayırlı bir kimse yapar. Dinine karşı umursamazlık gösterenler başkalarını da umarsamaz, onlara iyilik yapmayı düşünmezler. Bu yüzden ideal çocuğun dinine uyma konusunda duyarlı olması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁶

Dergi, İslâm inancını esas alan bir bakış açısına sahiptir. O yüzden Hz. Peygamber'e saygı göstermek ve sünnetlerini yerine getirmenin vacip olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Dergi, Hz. Peygamber'in davranış ve huylarını içeren sünnetlerin aslında güzel ahlakın ta kendisi olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle yeme içme, uyuma, yürüme, çalışma gibi günlük hayattaki eylemlerin nasıl icra edileceğini bilmek için sünnetlerin öğrenilmesi gereklidir. Ayrıca sünnet bilgisi, ana babaya, akrabaya, komşuya, küçüğe, büyüğe, arkadaşına nasıl davranılması gerektiği gibi konularda da rehberlik eder. Bu sünnetler, iyi eğitimin, güzel terbiyenin ve insan haklarına uygun davranmanın temelini oluşturarak toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunur.⁶⁸ Dergiye göre sünnetler evrensel kabul gören erdemlerin kaynağıdır.

Dergiye göre padişaha itaat etmek gerekir. Bu durumda ideal çocuk padişahın emrettiklerini yapmak ve yasakladıklarından kaçınmalıdır. Bu, Allah tarafından emredilmiştir. Çünkü padişah din ve devletimizin koruyucusudur. Bu yüzden ona dua etmek ve teşekkür etmek bir borçtur.

Mümeyyiz'e göre ideal çocuk öğretmenin uyarı ve yönlendirmeleri dikkate almalı, kayıtsız şartsız ona teslim olmalıdır. Öğretmene itaat etmemenin yaptırımları arasında dinî argümanların kullanılması dikkat çekmektedir. Öğretmene itaat, onun öğütlerine uymak ve söylediklerini akılda tutmak anlamına gelir. Bu şekilde çocuklar, doğru yönlendirilip eğitildiklerinde mutlu olacak, okuma, yazma ve terbiye kazanacaklardır. Çocukların öğretmenlerine itaat etmemesi durumunda ise okuma yazma yetenekleri gelişemez, edep kuralları öğrenemezler ve dünya ve ahirette kötü durumda olurlar. Bunlar Allah ve insanlar tarafından sevilmezler, cahil ve ahmak bir duruma düşerler. Bu nedenle, öğretmenin sözlerine itaat etmek, öğretmenin öğrettiklerini öğrenmek, öğütlerine uymak anlamına gelir ve bu prensiplere uymayan bir çocuğun toplumda saygı görmesi zordur.⁶⁹ Ayrıca öğretmenin hakkı ana baba hakkından önce geldiği için öğretime saygıda kusur etmek doğru değildir. Öğretmenin duası da bedduası da etkilidir. Bu yüzden öğretmenlere karşı yaramazlık yaparak, dikbaşlı davranarak bedduasına uğramaktan korkmak, hayır duasını almaya çalışmak akıllıca olacaktır.⁷⁰

Dergi ideal çocuğun ebeveyninin uyarılarını dikkate alması gerektiğini ileri sürer. Çocuğun ebeveyni tarafından kendisine yöneltilen istekleri -hoşuna gitmese bile- yerine getirmeye çalışması hem bu dünya hem de âhret mutluluğu için uygun olacaktır. Aksi hâlde hayırsız bir yaşam ve mutsuzluk kaçınılmazdır.⁷¹

Derginin birçok yerinde çalışmanın öneminden ve çalışmaya olan ihtiyaçtan söz edilmektedir. Milletin diğer milletlerden geri kalmasının en önemli nedenlerinden biri yeterince çalışkan

⁶⁶ Yaşar, *a.g.t.*, 61.

⁶⁷ Yaşar, *a.g.t.*, 41.

⁶⁸ Yaşar, *a.g.t.*, 26-27.

⁶⁹ Yaşar, *a.g.t.*, 24.

⁷⁰ Yaşar, *a.g.t.*, 42.

⁷¹ Yaşar, *a.g.t.*, 49.

olmamaktır.⁷² Hâlbuki dünyadaki en yüce iş çalışmaktır. Bu yüzden ideal çocuğun çok çalışması gerekir. Zira dünyada çalışmayan hiçbir canlı yoktur.⁷³

Metinde, tarih kitaplarının eski zamanlarda olan olayları anlatan kitaplar olduğu belirtilmiştir. Tarih okuyanların, geçmişteki olayları öğrenerek pek çok tecrübe kazandıkları, daha akıllı ve açık zihinli hale geldikleri ifade edilmektedir. Her şeyi bilmenin ve zengin bir bilgi birikimine sahip olmanın faydalı olduğu ileri sürülmüştür. *Mümeyyiz*'e göre tarih bilmek geçmişte olan olayları doğru bir şekilde kavramak açısından gerekli ve önemlidir. Çünkü tarih bilgisi, eskilerin tecrübelerinden faydalanma imkânı sunar. Ayrıca çocukların daha akıllı davranmaları sağlar ve onların zihinlerinin açılmasına katkıda bulunur. Bu gibi nedenlerden dolayı tarih bilmek faydalıdır.⁷⁴

Dergide, geçmişte Araplar'ın çocuklara mekteplerde beyitler okuttukları ifade edilmektedir. Eski Arap şairlerinin beyitlerini herkesin anlayabileceği bir şekilde söyledikleri ve bu beyitlerde yiğitlik, cömertlik, misafiri sevme, ikram etme, doğruluk gibi güzel insanî özellikleri övdükleri belirtilmektedir. Çocuklara bu beyitleri okutmalarının nedeni, küçük yaşlardan itibaren güzel huyları, kavimlerinin âdetlerini ve bu konudaki sözleri öğrenmelerini sağlamaktır. Şiirin zihni açıcı bir etkisi olduğu ve nasihatlerin, adetlerin beyitlerle ifade edilmesinin ahlakî güzelleştireceği vurgulanarak ideal çocuğun bu gerekçelerle şiir öğrenmesinin gerekli olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁵

Dergi, konuşmanın insanı hayvandan ayıran en büyük yetilerden biri olduğunu belirttiikten sonra ideal çocuğun düşünüp taşınmadan konuşmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Nerede, nasıl, ne şekilde ve ne konuşulabileceğinin farkında olunmasını öğüt verir. Her aklına geleni söyleyip yazmanın münasebetsizlik olduğunu ve bu tür münasebetsizlikleri bazen yetişkinlerin de yaptığını ifade etmiştir. Bu kapsamda münasebetsiz ve uygunsuz bir şekilde gülmenin de uygun olmayacağını belirtmiştir.⁷⁶ Ayrıca kötü ve kaba sözden kaçınmak da önemlidir.⁷⁷

Büyüklerle karşı saygılı olunması gerektiğini belirten dergi, büyüklerini sayan, onların öğütlerine kulak verenlerin daha iyi terbiye olunduğunu ifade etmektedir. Büyüklerin yanında uslu duran, sözlerini dinleyen, yaramazlık yapmayan çocukların herkes tarafından sevineceğini ve maşallah denerek takdir edileceklerini belirtmiştir.⁷⁸

Dergi, çocuk iken çok çalışıp faydalı bilgiler öğrenmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Masal, efsane, aşk şiiri gibi karın doyurmayacak (!) bilgilerden ziyade coğrafya ve matematik gibi günlük hayatta pratik faydalar sağlayacak bilgilerin öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Dergi, çocukluk döneminde iyi bir eğitim almanın gelecekte çocukların kendi geçimlerini sağlamaları açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹ Ayrıca dergide Hz. Peygamber'in ilgili hadis-i şeriflerine yer verilerek mutlaka ilim ve marifet öğrenmenin gerekli olduğu belirtilmiştir. Ancak derginin ilim ve marifet ile daha ziyade okuma ve yazma becerisinin kazanılması kastedilmektedir.⁸⁰

⁷² Yaşar, *a.g.t.*, 80.

⁷³ Yaşar, *a.g.t.*, 71.

⁷⁴ Yaşar, *a.g.t.*, 24.

⁷⁵ Yaşar, *a.g.t.*, 26.

⁷⁶ Yaşar, *a.g.t.*, 30-31.

⁷⁷ Yaşar, *a.g.t.*, 58.

⁷⁸ Yaşar, *a.g.t.*, 31.

⁷⁹ Yaşar, *a.g.t.*, 31.

⁸⁰ Yaşar, *a.g.t.*, 45.

Dergide sadece erkek çocukların değil kız çocuklarının da bilgi, eğitim ve öğretim konusunda yetiştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁸¹

Dergi, ideal çocuğun vaktini değerlendirmesi, haylazlıktan kaçınması, uslu ve akıllı olması, kendisini herkese sevdirmesi, cahil kalmaması, iyi eğitim almaya çalışması gibi konularda uyarılmaktadır. Bu konulardaki eksikliklerinin kendisini mahcup edebileceğini belirterek dikkatli olmasını öğütlemiştir. Okuldan kaçmamak,⁸² okul çıkışı sokaklarda kavga etmemek, okuldan çıkarken itişe kakışa çıkmamak, bunun yerine el ele tutuşup güzel sözler söyleyerek düzenli bir şekilde eve gitmek, güzel ahlaklı, tatlı dilli olmak gibi erdemlere uymak daha doğrudur.⁸³ Arkadaşlarıyla iyi geçinmek de oldukça önemlidir.⁸⁴

Bu kapsamda dergi, ideal çocuğun doğruluk ve dürüstlükten ayrılmaması gerektiğini beyan etmektedir. Çünkü yalancılıktan kaçınan ve doğruluktan ayrılmayanlardan diğer insanlar övgüyle söz ederler.⁸⁵ Erdemler açısından kanaatkâr olmak da ideal bir çocuktan beklenen bir husustur. Dergi ideal çocuğun yiyecek, içecek, giyecek gibi konularda sahip olduklarıyla yetinmeye çalışmasının ve nail olduğu nimetlere şükretmesinin doğru olduğunu ileri sürmektedir. Açgözlülük hem etrafındakileri hem de sahibini rezil eden kötü bir huydur.⁸⁶

İdeal çocuk başkalarına iyilikte bulunmayı da kendisinin bir görevi olarak görür. Yaptığı iyilikleri başa kakmadığı gibi kendisine yapılan iyiliklere karşı da nankörlük yapmaz.⁸⁷

Dergi çocukların akranlarından çok etkileneceğini belirterek arkadaş seçiminde dikkatli bulunmanın doğru olacağını ifade eder. Buna göre ideal çocuk iyi insanlarla arkadaşlık kurmalı, kötü insanlardan uzak durmalıdır. Aksi hâlde hem dünyada hem de ahirette zarar görecektir.⁸⁸

Dergi aynı padişahın tebaası ve aynı vatanın evlatları olmak hasebiyle çocukların aralarında din ve ırk gibi ayrımcılık ifade eden yaklaşımlardan uzak durmaları gerektiğini öğütler. Tüm vatandaşların padişahın evlatları olduklarını ve padişahın da bunlar arasında ayırım yapmadığını ileri sürer. Padişah farklı dinden ve milletten insanlara çeşitli devlet görevlerini uygun görmüştür. Bu yüzden ideal çocuk, toplumda bölücü ve ayrımcı yaklaşımlarda bulunmamalıdır.⁸⁹

Dergiye göre cömertlik hem bu dünyada hem de ahirette insana çok hayır kazandıracak bir huydur. İsraf etmemek şartıyla başkalarına bağışta bulunmak ideal çocuğun niteliklerinden biridir. Ancak bu bağışlardan dolayı minnet etmemeye de özen göstermek gerekmektedir.

Sağlıksız bir vücut ile hiçbir iş yapılamayacağından ideal çocuk sağlığını korumak için titizlik göstermelidir. Bunun için terli terli soğuk su içmemek, dondurma yememek, rüzgârda kalmamak

⁸¹ Yaşar, *a.g.t.*, 76.

⁸² Yaşar, *a.g.t.*, 35.

⁸³ Yaşar, *a.g.t.*, 58.

⁸⁴ Yaşar, *a.g.t.*, 78.

⁸⁵ Yaşar, *a.g.t.*, 49.

⁸⁶ Yaşar, *a.g.t.*, 49.

⁸⁷ Yaşar, *a.g.t.*, 67.

⁸⁸ Yaşar, *a.g.t.*, 58.

⁸⁹ Yaşar, *a.g.t.*, 73. “Osmanlı Çocuklarının Topuna Birden Nasihat” başlıklı bu bölümde yazarın Türkçe bilmeyen (metinde Osmanlıca olarak ifade edilmiştir) Hristiyan ve Yahudi çocuklarını eleştirdiği, Osmanlı padişahın tebaası olmaları hasebiyle öncelikle Türkçe öğrenmelerinin gerektiğini beyan etmesi dikkat çekicidir.

gibi hususlara özen göstermek gerekir. Aksi hâlde acı ilaçlar içmeye, doktora gitmeye, yataklara düşmeye mecbur kalır.

6. *MümeYYiz*'e Göre Gerçek Çocuk(luk)

Derginin amacı esasen ideal çocukluğu yaratmaktır. Ancak dergi, bu amacını gerekçelendirmek için çocukların gerçek durumlarını da ara sıra söz konusu etmektedir. İlk sayısında dergide çocukların okula gidip ders çalışmaları, okuma yazma öğrenmeleri, ebeveyn ve öğretmenlerine itaat etmeleri, iyi huyları edinip kötü huylardan uzak durmaları gibi konular üzerinde yazılar yazılacağı belirtildikten sonra gelen şu ifadeler gerçek çocukluk algısını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“Eğer siz ‘Biz okumuyor muyuz, mektebe gitmiyor muyuz, çalışmıyor muyuz’ dersiniz size şöyle cevap veririz ki biz sizi görüyoruz. Vâkıa mektebe gidiyorsunuz, cüz’ler ve kitaplar okuyorsunuz ve akşamlara kadar sallana sallana çalışıyorsunuz. Ama biz sâir milletlerin mekteplerini ve çocuklarının güzel güzel mektebe gidip gelmelerini ve mektepte güzel güzel oturup derse çalıştıklarını ve hocalarının karşısında ve herkes birbirinin yanında güzel güzel oturduklarını görüyoruz da sizin mektepteki fırsat buldukça ettiğiniz gürültüleri ve mektepten âzâd olduktan sonraki sokaktaki hâllerinizi beğenmiyoruz.”⁹⁰

Bu pasajda derginin hedef kitlesini oluşturan Müslüman Türk çocuklarının gayrimüslimlerin çocuklarından olumsuz anlamda ayrıştıkları ifade edilmektedir. Müslüman Türk çocukları da gayrimüslimlerin çocukları gibi okula gidip eğitim alıyorsa da okulda ve okul çıkışı sokakta olumsuz davranışlar sergiledikleri için eleştirilmektedir. Pasajın devamında metin yazarı, Müslüman Türk çocuklarını gayrimüslim çocuklarıyla karşılaştırmaya devam ederek gayrimüslim çocuklarının sekiz on yaşlarından itibaren her kitabı okuyabildiklerini, birçok bilgiye sahip olduklarını ancak Müslüman Türk çocuklarının bu açıdan yetersiz kaldıklarını, üstüne üstlük sokak ortasında yaka paça kavga dövüş yaptıklarına şahit olduğunu belirtmektedir.⁹¹

Dergi gerçek çocukluk açısından çoğu zaman Müslüman Türk çocuklarını gayrimüslim (en başta Hristiyan) çocuklarıyla kıyaslamalara yer vermektedir. Bu kapsamda derginin ilerleyen sayfalarında sekiz yaşında ve mahalle mektebine giden bir Hristiyan çocuğun dünyanın kıtaları ve dünyadaki devletler ve milletler hakkında genel bilgiye sahip olduğu belirtilmektedir. Bu çocuklar günlük hayatta lâzım olacak kadar matematik bilgisine de sahiptir. Ayrıca bu çocuklar birkaç yabancı dili de öğrenir ve büyüdükçe daha olgun davranmaya başlarlar. Hâlbuki “bizim çocuklarımız”ın bazıları bu bilgilerden mahrumdur. Topluluk içinde “Van kedisi” gibi vahşi dururlar, söylenen sözü doğru anlamaktan acizdirler, uygun bir şekilde konuşmayı beceremezler. Yazara göre bunun sebebi “bizim çocuklar”ın okula istemeye istemeye gitmeleri, okuma yazma öğrenmeye karşı hevesli olmaları, zamanlarını oyunlarla geçirmeleri ve bu oyunlar esnasında birbirlerine kötü sözler söylemeleridir.⁹²

Okuyucu mektuplarının birinde derginin bu sözünü destekler ifadeye yer verilmiştir. Mektup yazarı öğretmenlerine karşı saygıda kusur göstermediklerini ancak okuma yazma konusundaki

⁹⁰ Yaşar, *a.g.t.*, 23.

⁹¹ Yaşar, *a.g.t.*, 23; 47. Hatta derginin ileriki sayfalarında çocukların bazılarının evden okula gidiyorum diye çıkıp sokaklarda oyuna daldıkları, okuduklarını anlamaya çalışmadıkları, zamanlarını boşa harcadıkları gibi hususlar da ima edilmektedir. Bk. Yaşar, *a.g.t.*, 35.

⁹² Yaşar, *a.g.t.*, 25.

eleştirilerin doğru olduğunu belirtmiştir.⁹³ Dergide Vâlîde Mektebi üçüncü sınıf öğrencisi tarafından bu okuyucu mektubundaki imlâ yanlışlarının düzeltildiği bilgisine yer verilmiştir.⁹⁴

Derginin ileri sayılarında çocukların daha kolay okuyabilmeleri için metinlerin yazımında hareke işaretlerinin kullanılacağı beyan edildiği bir pasajda ise çocuklarının çoğunun bazı kifayetsiz öğretmenlerin yüzünden harekeli *Mızraklı İlmihal*'e mahkûm kaldıkları, bu yüzden harekesiz metinleri okuyamadıkları anlaşılmaktadır.⁹⁵

Çocukların bazıları insana yakışmayacak davranışlar olarak görülen sokaklarda davul çalıp para istemek gibi olumsuz yaklaşımlarda da bulunmaktadır. Dergi, bu tür davranışta bulunanların ebeveynlerinin para cezası ile cezalandırılacağını belirterek bu tür yakışıksız hareketlerin yanlış olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶

Dergi Müslüman Türk çocuklarının büyüklere karşı saygısını yitirmeye başladığını da ifade etmektedir. Dergide eskiden çocukların bir büyük adam görünce korktuklarını, onların yanında terbiyeli bir şekilde önlerine bakarak oturduklarını, onların sözlerini dinlediklerini ve kötü söz söylemedikleri belirtilmektedir. Dergide artık böyle davranan çocukların oldukça azaldığı iddia edilmiştir.⁹⁷

Dergide gerçek çocukluğun genellikle olumsuz nitelikleri söz konusu edilmiştir. Ancak bazı durumlarda takdir edilen çocuklar ve davranışlarına da değinilmiştir. Örneğin dergi matbaasına gelen bir çocuğun başından geçenlere bu kapsamda yer verilmiştir. Söz konusu çocuk yedi yaşında yetim kalmasına rağmen kendi kendini yetiştirmeye çalışmıştır. On bir yaşına geldiğinde ise memleketini terk edip İstanbul'a gelerek Mekteb-i Sultânî'ye burslu olarak girmeye çalışmıştır. Bu amacına ulaşmak için dergi matbaasına gelerek kendisine yardımcı olunmasını rica etmiştir. Dergi bu çocuğun yanında çocuk terbiyesine dair kitaplar taşıdığına dikkat çekerek konuşmalarına göre çocuğun zeki, akıllı ve olgun bir kişiliğe sahip olduğunu anlaşıldığını belirtmiş ve Maarif Nezareti'ne (Eğitim Bakanlığı) bu çocuğun elinden tutulmasının uygun olacağını düşündüklerini belirtmiştir.⁹⁸

Olumlu anlamda başka bir örnek ise kız çocukları hakkındadır. Şehzâde İnâs Rüşdiyesi'nden bir öğretmen, kız çocuklarının ders notlarını dergiye göndermiştir. Bu notlara göre başarılı oldukları anlaşılan kız öğrenciler tebrik edilmiş, eğitimin yalnızca erkekler için değil, kızlar için de önemli olduğu vurgulanmıştır.⁹⁹

1868 yılının Kasım ayında Sultanahmet'te açılan Mekteb-i Sanayi okulu öğrencilerinden de övgüyle bahsedilmektedir. Bu okulun öğrencilerinin hem dışarıdaki terbiyeli davranışları hem de okul içinde aldıkları eğitim ve öğretimin niteliği olumlu bir bakış açısıyla sunulmuştur. Bu okuldaki öğrenciler bir taraftan pozitif ilimler öğrenirken diğer taraftan kendilerine meslek kazandıracak zanaatlar konusunda da eğitilmektedirler. Dergi bu okuldaki öğrencilerin bazılarının önceleri evde veya sokakta davranış bozukluğu gösteren, ebeveynini ve komşularını rahatsız eden çocuklar

⁹³ Yaşar, *a.g.t.*, 26.

⁹⁴ Yaşar, *a.g.t.*, 26. Bu durum bu seviyedeki öğrencilerin imlâ yanlışları yapabildiklerini göstermesi açısından bir veri sunmaktadır.

⁹⁵ Yaşar, *a.g.t.*, 56. Bu durum da çocukların okuma becerilerinin düzeyini göstermesi açısından bir veri sunmaktadır.

⁹⁶ Yaşar, *a.g.t.*, 50.

⁹⁷ Yaşar, *a.g.t.*, 31.

⁹⁸ Yaşar, *a.g.t.*, 32.

⁹⁹ Yaşar, *a.g.t.*, 33-34; 50-51.

olduğunu, ancak bu okuldaki eğitim sayesinde artık örnek birer öğrenciye dönüştüklerini belirtmektedir.¹⁰⁰

1 Eylül 1868 yılında açılan Mekteb-i Sultânî (şimdiki adıyla Galatasaray Lisesi) öğrencilerinden birinin dönemin öğrenci profilini yansıtan bir okuyucu mektubu gerçek çocukluğun tasviri açısından dikkat çekicidir. Bu mektupta Mekteb-i Sultânîye gelene kadar okudukları mahalle mektebi ve rüşdiyelerde sadece biraz hece ve biraz da şekil ve cümle bilgisi (sarf u nahiv) öğrenebildikleri belirtilmektedir. Bu başarısızlığın sebebi olarak öğrencilerin tembelliği, öğretmenlerin ilgisizliği ve okulların düzensizliği olarak gösterilmiştir. Buna karşılık Mekteb-i Sultânîde aldıkları bir yıllık eğitimle Fransızca'yı oldukça ileri bir düzeyde öğrenebildiklerinin ifade edildiği mektupta bu başarıda öğretmenlerin ilgisi ile okuldaki öğrencileri güdülenmeyi temel alan sistemin etkili olduğu iddia edilmiştir.¹⁰¹

Dayaktan Şikâyet başlıklı bir okuyucu mektubunda da bir çocuğun okullardaki dayağı eleştirdiği görülmektedir. Dergi de çocuğun bu eleştirisine hak vermekte ve çocuğu bu yaklaşımından dolayı takdir etmektedir.¹⁰²

Sonuç

Çocukluk kavramı üzerine yapılan çalışmalar modern zamanlarda görülmeye başlanmıştır. Ariès'in çalışmaları bu anlamda bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ariès, 17. yüzyıldan önce toplumda bir çocukluk algısı bulunmadığını ileri sürerek bu alandaki araştırmaları ve tartışmaları başlatmıştır. Ancak bu alandaki araştırmaların çoğunluğu Batı toplumlarına odaklanmıştır. Önceleri çocuk önceleri sadece sevilip okşanacak bireyler olarak görülmüştür. Ancak 16-17. yüzyıldan sonra, amaçları disiplinli ve ahlaklı insanlar yetiştirmek olan din adamları, ahlakçılar ve bazı hukukçuların çocuğu korunması ve iyi yetiştirilmesi gereken bireyler olarak algılamaya başlamışlardır.¹⁰³ Osmanlı toplumundaki çocuk algısı üzerine yapılan çalışmalar ise çok daha yeni ve oldukça azdır. Osmanlı toplumundaki çocukluk algısının tespit edilebileceği kaynaklar arasında çocuk dergileri¹⁰⁴ önemli bir yer tutar. Bu yayınlardaki çocukluk algısının tüm çocukları kapsamadığı, daha çok şehirlerde yaşayan orta sınıfa mensup Müslüman Türk çocuklarına odaklandığına dikkat etmek gerekir. Ayrıca bu yayınların devlet tarafından sıkı bir denetime tabi tutulduğu göz önüne alınırsa bu yayınlardaki duygu ve düşüncelerin devletin resmî ideolojisine uygun olduğu da anlaşılır. Bu yayınların yetişkin bakış açısına göre yazıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁵

Bu çalışmada Arap harfli ilk Türkçe çocuk dergisi *Mümeyyiz*'e göre ideal ve gerçek çocuk algısının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ancak buradaki çocukluğun birçok din, dil ve kültürel yapıdan oluşan Osmanlı toplumunda çocukluğun derginin hedef kitlesini oluşturan Müslüman Türk çocuğu çerçevesinde ele alındığı hatırlanmalıdır.

İnceleme sonuçları *Mümeyyiz*'e göre ideal bir çocuğun öncelikle İslâm dini açısından dindar olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda ideal çocuk inançlı olmalı, Allah'a ibadet etmeli,

¹⁰⁰ Yaşar, *a.g.t.*, 43.

¹⁰¹ Yaşar, *a.g.t.*, 52 vd.

¹⁰² Yaşar, *a.g.t.*, 58.

¹⁰³ Tan, *a.g.m.*, 78.

¹⁰⁴ Diğer kaynakların bazıları şu şekildedir: fetva mecmuaları, kanunnameler, mahkeme kayıtları, minyatürler, portreler, pendname, terbiye kitapları, anı, hatırat, biyografi, otobiyografi, seyyahların ve misyonerlerin kitapları, oyuncaklar, oyunlar, ninniler, türküler, tekerlemeler, atasözleri ve deyimler Bk. Çapar, *a.g.m.*, 44 vd.

¹⁰⁵ Çapar, *a.g.m.*, 55.

peygambere saygı göstermelidir. Ayrıca padişaha, öğretmene ve ebeveyne de itaat etmelidir. Yine doğruluk, kanaatkârlık, iyi insanlarla arkadaş olma, cömertlik, sağlığına dikkat etme, yardımseverlik, dostluk ve arkadaşlık gibi erdemlere sahip olmalıdır. Eğitimi ve ahlaklı olmaya önem vermeli, dostluk ve arkadaşlık hukukunu gözetmelidir. Irz ve namusunu da korumalıdır. Buna karşılık yalancılık, ikiyüzlülük, dedikodu, başkalarına zarar vermek, olduğundan farklı görünmek, böbürlenmek, kıskanmak, kandırmak, utanmazlık, küfürbazlık, hırsızlık, ağzı gevşeklik, alçaklık, kin gütmek, acelecilik, cimrilik ve hainlik gibi kötü huy ve davranışlardan uzak durmak ideal çocukta olması gereken nitelikler arasında yer almaktadır. Bunların hepsinin altında teşvik edici olarak dinî gerekçelerin ileri sürüldüğü dikkati çekmektedir.

Mümeyyiz dergisine göre gerçek çocuk ise okuma ve yazmaya, okula gitmeye, ilim öğrenmeye vb. isteksiz; evde, sokakta ve toplumda nasıl davranacağı konusunda yetersiz; vaktinin çoğunu oyuna ve gezmeye ayırarak boş zamanlarını değerlendirmeyen; büyüklerine karşı saygısını yitirmeye başlamış bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte dergide kendini geliştirmeye çalışan, ilim öğrenmek için memleketini terk eden, çalışkan, terbiyeli ve olgun çocukların da mevcudiyetine de -örnek olması açısından- değinilmiştir. Ayrıca yeni açılan bazı okulların da çocukların eğitime olumlu anlamda büyük katkıları olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak kanaatimizce dergideki olumsuz niteliklere sahip çocukluk kavramının toplumun genelini yansıttığını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Çünkü dergi çocukların daha eğitilmiş bireyler olmasını amaçladığı için daha çok eksiklikler ve kusurlar üzerinde odaklanmış olmalıdır. Ayrıca bir kaynağın verilerine bağlı kalmak da konunun bütün yönleriyle algılanabilmesi için yeterli değildir. Bunun için dönemdeki diğer veri kaynaklarının da incelenmesi gerekir. Böylece Osmanlı son dönemindeki çocukluk algısını daha gerçekçi ve doğru olarak tespit etmek mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Araz, Yahya. *16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap, 2017.
- Araz, Yahya. *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği: Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)*. İstanbul: Kitap, 2020.
- Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood – A Social History of Family Life*. Çev. Robert Baldick. New York: Alfred A. Knopf, 1962.
- Arslan, Yakup. “Mümeyyiz Dergisi’ndeki Dini Motiflerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi.” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Bayram, Yavuz. “Türk Edebiyatının İlk Çocuk Dergisi: Mümeyyiz (1869- 1870).” *Hece, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, 9/104-105 (2005): 484-500.
- Bumin, Kürşat. *Batı'da Devlet ve Çocuk*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Çapar, Ali. “Osmanlı Devletinde Çocukluk: Kaynaklar, Metot, Tarihsel ve Disiplinlerarası Perspektifler.” *Tarihyazını* 3/1 (2021): 44-68.
- Çamdibi, Hasan Mahmud ve Emine Keskiner, “Gazzâli’ye Göre Çocuk Eğitimi”, *900. Vefât Yılında İmâm Gazzâlî, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 7-9 Ekim 2011).

https://isamveri.org/pdfrg/G00047/2012/2012_CAMDIBIH_KESKINERE.pdf (erişim 01.06.2023)

Erkut, Zeynep, Serap Balcı ve Suzan Yıldız. “Tarihsel Süreç İçinde Çocuk.” *Çocuk ve Medeniyet* 2/III (2017): 17-28

<https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (erişim 01.06.2023)

İlhan, Zehra. “The Socio-Legal Status and Pictorial Representations of Children and Adolescents in Early Modern Ottoman Society.” Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017.

Kahya, Hayrullah. “İlk Türkçe Çocuk Dergilerinden Biri: Angeliaforos Çocuklar İçün.” *Turkophone*, 9/3(2022): 111-128.

Karaca, Şahika. *Türk Edebiyatında Çocuk – Millî Kimlik İnşası (1900-1923)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

Kroll, Jerome. “The Concept of Childhood in the Middle Ages.” *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 13/IV (1977): 384-393.

Mutluay, Nazmiye. *İlk Çağda Çocuk (1)*. Ankara: ÜBL Yayınları, 2005.

Oğuzkan, A. Ferhan. “Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri”, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*. İstanbul: Gökyüzü Yayınları, 1987.

Oğuzkan, A. Ferhan. *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı, 2001.

Okay, Cüneyd. *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.

Okay, Cüneyd. *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi, 1999.

Onur, Bekir. *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge, 2005.

Öztan, Güven Gürkan. *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Payne, George Henry. *The Child in Human Progress*. G. P. Putnam’s Sons: New York and London: The Knickerbocker Press, 1916.

Stewart, Abigail J., David G. Winter, ve A. David Jones. “Coding Categories for the Study of Child-Rearing from Historical Sources.” *The Journal of Interdisciplinary History* 5/IV (1975): 687–701. <https://doi.org/10.2307/202865>.

Şimşek, Murat. “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti.” *İnsan ve Toplum* 2/3 (2012): 139-164.

Tan, Mine. “Çağlar Boyunca Çocukluk.” *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 22/1 (1989): 71-88.

Ulanowicz, Anastasia. “Philippe Ariès, Centuries of Childhood – A Social History of Family Life.” <https://www.representingchildhood.pitt.edu/pdf/aries.pdf> (erişim 01.06.2023)

Ulusoy Nalçioğlu, Belkıs. *MümeYYiz Türkçe İlk Çocuk Gazetesi (1869-1870)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2006.

Yaşar, Şeyma. “İlk Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Yılmaz, Eray. (2015). “Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869-1908) (Ahlak, İlim, Dil, Tarih Ve Coğrafya).” Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015.